

ROMA

Gotlands hjärtpunkt

Med ryggen mot klosterruinen ser man ut över den bördiga myrmark där hedniska gutar en gång möttes för att dryfta sina gemensamma angelägenheter och blidka makterna med rituella blot.

Roma kungsgård byggdes på 1730-talet och är unik för Gotland, där det inte finns någon tradition för symmetriskt anlagda sätesgårdar.

*Mitt på Gotland
ligger Roma, öns centrala
plats, där gutarna sedan
urminnes tider samlades till
rättskipning och kult.
«De offrade då sina söner
och döttrar och sin boskap
och bedrev blot med
mat och dryck. Detta gjorde
de enligt sin vantro»,
berättas det i Gutasagan.*

På Gotland är de kulturhistoriska lagren från forntid till nutid sällsamt förenade – inte minst vid Roma kungsgård. På platsen för alltinget, de hedniska gutarnas juridiska och sociala mötesplats, uppfördes ett cistercienserkloster på 1100-talet. Roma kungsgård byggdes på 1730-talet av sten från det gamla klostret och kyrkan blev foderlada. Idag spelar man teater sommartid i ruinerne av klosterkyrkan. Sedan 1993 förvaltas Roma kungsgård av Statens fastighetsverk. Att finna nya funktioner för gamla byggnader är inte lätt, men vid

för kreativt samarbete som väckt ett lokalt intresse för platsens historia och dess möjligheter.

Där pågår nu en livlig verksamhet som dels riktar sig till tillfälliga besökare, dels nyttjar gården som ett kulturcentrum för bygden året runt.

Gutland och Gutnaltinget

Gotland har i äldsta tider utgjort ett självstyrande samhälle med en historia och social struktur som skiljer sig från fastlandets. Fornlämningarna är talrika

Roma kungsgård har man funnit en form

Arkeologerna har grävt fram resterna av klostrets murar, som sedan åter täckts med jord för att bevaras. Låga murar av sten och cement markerar den ursprungliga anläggningens läge.

och de gotländska bosättningarna vittnar om enstaka gårdar på relativt stort avstånd från varandra. Gotland har inte haft någon bybildning förrän i sen tid. Gårdarna byggdes som borgar omgärdade av höga murar eller stängsel. Rövarband som härjade till sjöss och på land känner man till, men gutarnas egen krönika, *Gutasagan* från år 1220, nämner också många kungar som strider om inflytande över ön.

Socialt och juridiskt var Gotland under vikingatid och äldre medeltid organiserat i tjugo *ting*, som delades i sex *sättingar*. Högsta styrande organ var alltinget, *Gutnaltínget*, som leddes av tjugo tingsdomare. De i sin tur styrdes av landsdomare, efter kristnandet också av tredingsprostarna. Alltinget ägde rum i Roma, som på det gutniska språket är en bestämd form av ordet

‘rum’. Alltinget hade också den religiösa makten och där utförde de hedniska gutarna rituella blot.

«De offrade då sina söner och döttrar och sin boskap och bedrev blot med mat och dryck. Detta gjorde de enligt sin vantro», står det i *Gutasagan*. En sådan viktig plats måste även ha fyllt många sociala funktioner.

Gutarnas kristnande

Krönikan beskriver hur landet kristnades, inte utan motstånd. Botair av Akebäck hette mannen som byggde den första kyrkan. Den lät landet (alltinget) bränna. Då byggde han en ny i Vi, där det var blot. Han var en mäktig man och hade gift sig med dottern till en av de allra mäktigaste, Likkair den vise. Vill ni bränna den, så får ni bränna mig tillsammans med kyrkan, sa

Botair och Likkair hjälpte sin måg och kyrkan fick stå obränd. När gutarna sett de kristna människors seder lät de omvända sig av fri vilja. Sedan sände de bud till biskopen i Linköping och ville att han skulle komma till ön för att där fara runt med tolv av sina män och viga landets kyrkor, säger krönikan, som anses ha visst verklighetsunderlag.

Sancta Maria de Gutnalia

Den dominerande uppfattningen är att alltinget inviterade cisterciensermunkarna till Gotland, för att bygga ett kloster på platsen för alltinget. Cistercienserorden hade uppstått i Frankrike i slutet av 1000-talet som en protest mot en förflockning av den sanna läran och det religiösa livets tilltagande lyx. Från dess första kloster Clairvaux, där

abboten Bernhard residerade, utgick munkar för att grunda kloster i Frankrike och andra länder. De första klostren i Sverige, Alvastra och Nydala, grundades 1143. Alvastra fick flera dotterkloster, medan Nydala endast fick ett, Roma kloster, som grundades 1164.

I *Charta caritatis*, cisterciensernas regelbok, finner man detaljerade föreskrifter om arkitekturen och klosterlivet. Lokaliseringen av Roma kloster avviker från cisterciensernas bestämmelser som säger att klostren skulle anläggas på avlägsna platser där munkarna kunde bryta ny mark för odling. Roma kloster uppfördes någorlunda efter den plan som cistercienserna använde och som präglades av enkelhet, renhet och funktion. Vattnet var viktigt för klostrets lokalisering. Man dämde upp vatten till fiskdammar och grävde brunnar för klostergården och bevattning av trädgårdarna. Genom klostret leddes vatten till rum för matlagning och tvätt.

Kyrkan uppfördes alltid som första byggnad då munkarna anlände till en ny plats. Det är också den enda klosterbyggnad som bevarats i Roma, om än bara som ruin. Dessutom finns ett par stenhus bevarade som delvis har murar från medeltid och som byggts utanför den slutna anläggningen. Klosterbyggnaderna grupperade sig kring en sluten rektangulär gård, med kyrkan på den norra sidan och konventsbyggnaderna på den södra. Den inre gården omramades på alla fyra sidor av korsgången, *claustrum* och mitt på gården fanns en brunn.

Ordenskyrkorna var vigda åt den heliga jungfrun och Roma klosterkyrkas fullständiga namn är Sancta Maria de Gutnalia. Namnet Roma kloster förekommer först på 1300-talet.

Kyrkan är byggd av stora väl huggna stenar och är monumental även som ruin. Intill ett treskeppigt långhus ligger i öster ett tvärskepp och ett kor. I vardera tvärskeppsarmen fanns två kapell, de på norra sidan är bevarade. Längs korets innermurar löper en stenbänk som markerar den äldre golvnivån i koret, som låg högre än den övriga kyrkans. Där finns ännu vigvattenskarer, *piscina*, i muren. I södra tvärskeppsarmen låg ingången till sakristian och nattrappan som ledde till munkarnas sovsal, *dormitorium*. Intill sakristian låg ett litet rum som antas vara *armarium*, där man förvarade klostrets stora boksamling. I norra tvärskeppsarmens norra mur leder *porta mortuorum*, de dödas port, till den norr om kyrkan belägna kyrkogården. Det är en väl bevarad enkel, rundbågig port som förekommer på flera andra cistercienserkyrkor i Sverige.

Kyrkans utsträckta långhus var avdelat med en trävägg, som skilde munkarnas del från lekbrödernas. I norra sidoskeppets västfasad finns en väl bevarad port, bara kolonnskäften som burit upp kapitälerna saknas. Portalen har varit förebild för kyrkoportaler runt om på Gotland och visar hur cisterciensermunkarna påverkat den kyrkliga stenarkitekturen på ön. Av konventsbyggnaderna finns inget bevarat ovan jord. Söder om sakristian

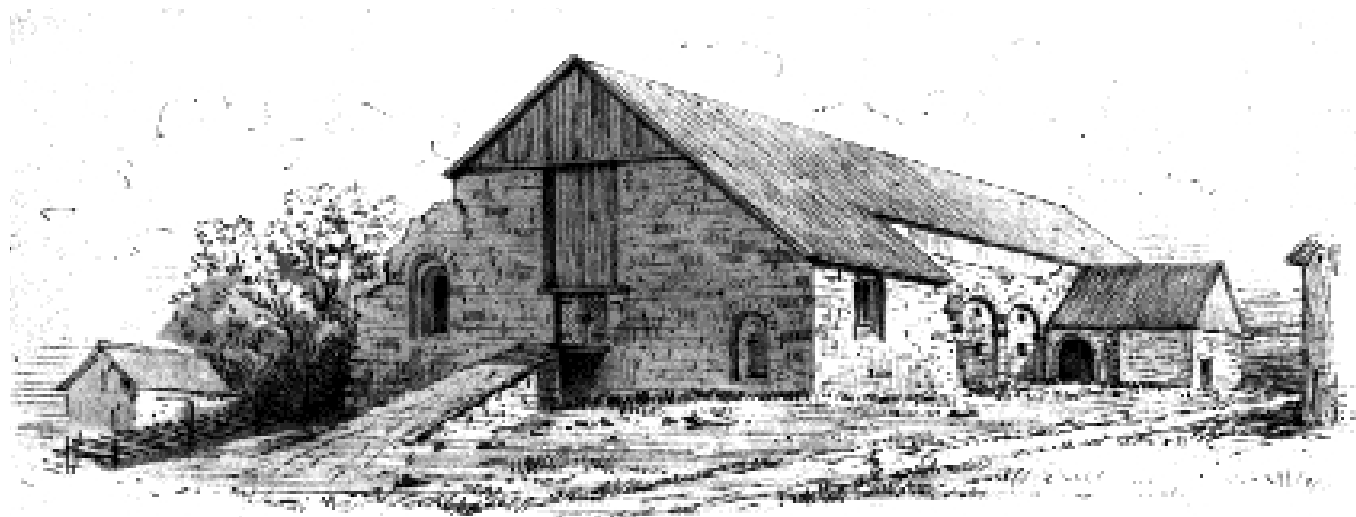
fanns kapitalsalen, klostrets viktigaste rum, där munkarna samlades dagligen för att lyssna på kapitel ur ordensreglerna. I södra längan låg värmestuga, kök och matsal. I västra längan fanns arbetsrum, kapitalsal och matsal för lekbröderna.

Kyrkan har varit högre än de murar som vi ser idag men man vet inte hur mycket som tagits ned. Fönstren är bara delvis ursprungliga och vissa hör uppenbart till den tid då kyrkan fungerade som foderlada för kungsgården.

Ora et labora!

Det asketiska och stränga klosterlivet var inrutat i bön, liturgisk sång och processioner från klockan två på natten till klockan sju på kvällen. Mässor hölls för helgon och avlidna, donatorer och välgörare. Mariamässor lästes dagligen. Det liturgiska programmet var så omfattande att de prästvigda munkarna delade upp förrättningarna mellan sig, vilket förklarar behovet av flera olika altaren. Förutom högaltaret fanns Mariaaltaret, själaaltaret, apostlarnas altare och ytterligare andra. De prästvigda munkarna tillbringade sin tid inom klostrets murar, som de bara undantagsvis lämnade för något uppdrag. Tiden för vila var kort och måltiderna knapp tilltagna.

Lekbröderna däremot vistades utanför klostret och hade kontakter med det profana samhället. Det var lekbröderna som skötte allt grovarbete med byggnation och trädgårdsanläggningar, bedrev skogs- och åkerbruk, skötte boskap och for på handelsfärder. Inom

1700-talet var nyttans tid, då en klosterkyrka från den mörka medeltiden utan betänkligheter kunde omvandlas till foderlada. Odaterad teckning av A. T. Gellerstedt från 1800-talets mitt.

klostret fanns verkstäder av olika slag. Cistercienserna var självförsörjande och levde av vad jorden gav. De var kända som kunniga trädgårdsmästare. Klosterträdgården låg utanför den slutna anläggningen och inslöts av plank eller murar. I symmetriskt indelade kvarter odlades fruktträd, köksväxter, läkeörter, humle och andra nyttiga växter. Munkarna var vegetarianer men åt fisk. Intill klostret anlades fem stensatta fiskdammar av vilka ett par finns kvar som torrlagda gropar. För lekbröderna fanns särskilda regler och de tilläts mer vila och bättre mat, för att klara av sitt hårda arbete. De fick också bära skägg och kallades därför ibland 'fratres barbati'.

Gotlänningarna hade sedan länge handelsutbyte med länderna på andra sidan Östersjön. Cisterciensermunkarna i Roma utnyttjade dessa kontakter och fick genom köp och donationer egendomar på Öland och i Estland, som då var danskt. I Estland finns flertalet av bevarade dokument om Roma kloster. Cistercienserna beviljades skattefrihet av kungen, ett privilegium som upphörde 1498, då abboten av Roma undertecknade ett konvent om betal-

ning av skatt till Reval mot rätten att få uppföra kornhus, stenhus och källare i staden. Därifrån skeppades säd och fisk till Gotland, vilket kunde behövas då åkern gav magra skördar och missväxt inträffade emellanåt.

Roma kloster blir kungsgård

Efter den danska reformationen, omkring 1531, förklarades klosterregendomarna som säte för konungens länsherre då denne inte befann sig på Visborgs slott inne i Visby. Klosterbyggnaderna som inte längre fyllde någon funktion fick förfalla. Efter freden vid Brömsebro 1645 blev Roma kloster kronogods under den svenske kungen, vilket i praktiken inte innebar några förändringar för kungsgårdens ställning. Mot slutet av seklet arrenderade kronan ut kungsgården.

Ett syneprotokoll redovisar tillståndet år 1710. De gamla klosterbyggnaderna har fått nya funktioner som kornhus och foderhus. Andra hus är inredda som ladugård, stall eller fölhus. Kyrkan är avdelad till sädeskammare och visthusbod med logar ovanpå. I en större trädgård fanns gamla äppelträd,

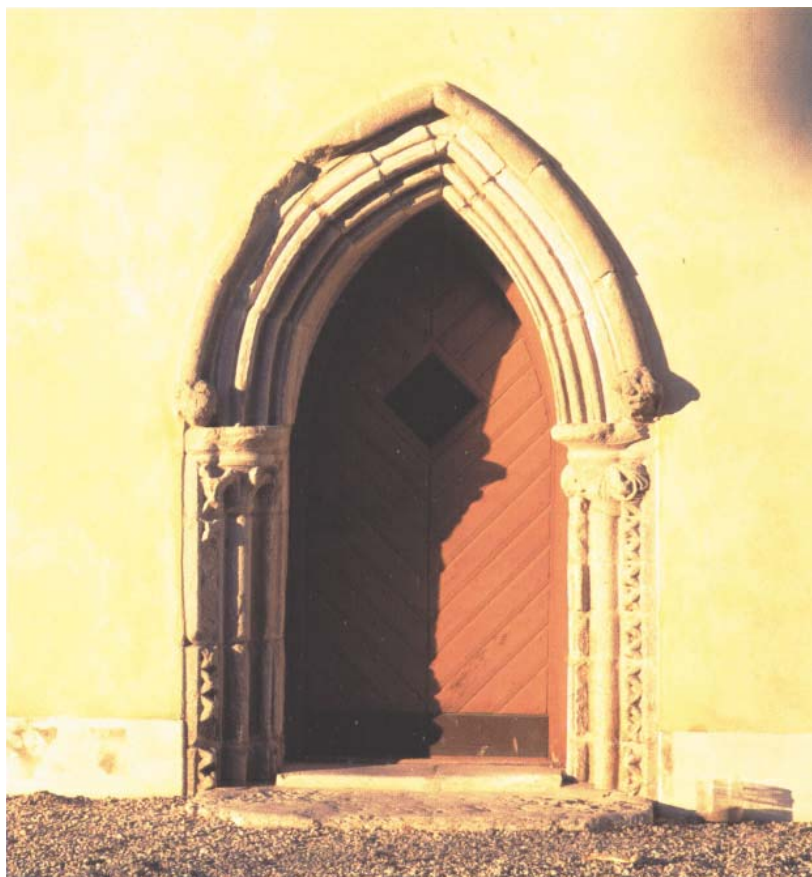

Landshövding Grönhagens solur på sitt postament från klostret. Tidigare hade det sin plats framför kungsgården, men står nu i klosterträdgården.

körbärsträd och blommor och i en mindre trädgård gamla körbärsträd. En separat humlegård har omkring 700 humlestöror. Portar och plank kring trädgårdarna har delvis förfallit och det noteras vilket ting som försummat sin del av underhållet. För vart hus ankom det ett ting att hålla det 'i macht', medan kyrkan skulle underhållas av 'halva landet', det vill säga halva alltinget. På samma vis var skötseln av åkrar, ängar och hagar uppdelade liksom vägarna och två ännu fungerande fiskdammar. Det är oklart när pålagan om tingens skyldigheter att 'vid macht hålla' kungsgårdens hus och mark tillkom, men förmodligen var det i samband med reformationen.

Romas nya kungsgård

År 1717 återgick kungsgården till landshövdingen som en extra löneförmån. Gustav von Psilander lät bygga en enkel rödmålad mangård i skiftesverk med separat bostad för tjänstefolket, men var sällan där. När landshövdingen Johan Didrik Grönhagen tillträdde 1728 ansåg han bostaden vara alltför bristfällig för sina behov och lät riva den. Under böndernas starka protester uppfördes på 1730-talet den ännu bevarade kungsgården i putsad kalksten. Byggnadsmaterial hämtades från klosteranläggningens murar och hus. Vackert utarbetade portaler från medeltiden är klumpigt infogade i de putsade murarna. Anläggningen har utformats efter modell från fastlandets sätesgårdar och avviker helt från byggnadstra-

Ett par av de gamla portalerna från klostret har fogats in i 1700-talets kungsgårdsflyglar.

ditionen på ön. Huvudbyggnaden försågs med säteritak och husen fick en grå kulör. I bottenvåningen fanns utvändiga fönsterluckor och framför porten placerades ett medeltida bislag, en förstukvist med bänkar, som nu är borta. Det nuvarande mansardtaket tillkom i samband med en renovering 1798. Husen fick då en gul färg, men har senare målats i den nuvarande vita kalkfärgen.

Under den här epoken fanns ingen pietet gentemot klostret eller intresse för 'den mörka medeltiden'. Däremot fanns ett strikt nyttotänkande, som återspeglar sig i flera syneprotokoll. År 1743 hade man nyligen huggit upp fönstret på kyrkans östgavel för inkörsel av hö och halm. Kyrkogården grävdes upp för den iskällare som byggdes och jorden med de ben man fann användes som vägutffyllnad.

Grönhagen var på många vis mån om sitt minne, bland annat med donationer till Roma sockenkyrka och en minnessten över sin egen person på Stora Karlsö. På kungsgården ville han också lämna spår: «Till en liten ihågkommelse av mig har jag för egna medel låtit komma 24 äckta Lindar ifrån Stockholm hwilka här på landet intet finnas, alle them satt kring gården. Samt mitt uti en wacker fyrkant ... på gården ... en sten af Burgswiks sten med en glob uppå och en fahna jemte twänne fahnar af koppar på bägge flyglarne». Men det är för vandaliseringen av klostret och hänsynslösheten emot allmogen Grönhagen har blivit ihågkommen in till vår tid.

Under andra världskriget anlades ett militärflygfält vid Roma. Då togs kungsgårdens byggnader i anspråk som expeditioner, mässar och förläggningar. Gården skulle sedan stanna kvar under fortifikationsförvaltningen ända fram till 1992 och användes som förråd för försvaret.

I byggnaderna staplades lådor med filter, medicin och annan utrustning. Man kan säga att det ända in till 1990-talet funnits en obruten tradition att se praktiskt på Roma kloster efter principen att återanvända och ta tillvara utan större pietet för den helgade marken. Betongmurar fogades till medeltida kalkstensmurar och en ålderdomlig takstol som var i vägen för truckarna i medicinförrådet togs ner.

Det var länge sedan man smidde spik och lagade redskap i smedjan vid Roma, med nu har yrkessmeden Niko Caspers åter tagit den i bruk.

Vad händer nu?

När man nu planerar för Roma klostrets nya funktioner har man en större respekt än någon tidigare förvaltare visat klostret de senaste fyrahundra åren. Per Nelander är ansvarig förvaltare vid Statens fastighetsverk. Han betonar vikten av att inte ha för bråttom. Det finns många avvägningar att göra mellan kravet att belysa och berätta historien om platsen och att åstadkomma en mötesplats för människor i vår

Romateaterns uppsättning av Shakespeare i kyrkoruinen har blivit sommartradition. Per Svensson spelade narrens roll i «Som ni vill ha det».

tid. Intresseföreningen för Roma kungsgård har tillkommit på initiativ av länsstyrelsen på Gotland och samlar en rad representanter från länsstyrelsen, Fornsalen, Turistföreningen, Roma hembygdsförening med flera.

Vid Roma kungsgård finns Thomas Boström som projektledare och inspiratör med många engagerade medarbetare. Smeden Niko Caspers har tagit hand om den gamla smedjan. I flygelbyggnaderna finns örtabod, butik med gotländska varor och en mat- och kafeservering. I huvudbyggnaden finns en informativ utställning om cisterciensernas tid vid Roma. Ljumma sommarkvällar är den väl tilltagna parkeringsplatsen fylld till sista rutan av besökare till teaterföreställningarna i kyrkoruinen. Teaterensemblen har nu samlat ett stort antal annars spridda medarbetare till Roma i tillräckligt många år för att man ska kunna tala om en Shakespeare-tradition. Ärkebiskopen besökte Roma kloster för två år sedan för att åter helga marken med vatten från en av de gamla klosterkällorna. Sista helgen i augusti äger en annan tradition rum, då man går en pilgrimsvandring genom bygden med Roma kloster som mål. Till sommaren 1998 planeras ett byggnadsvårdsläger. Inget år blir det andra helt likt. ■

Catrine Arvidsson